

mını atmış oldu. On bir yaşında Cerrâhî tarikatı mensuplarınca okunan, tarikatın pîri Nûreddin Cerrâhî'nin tertip ettiği vird-i sagîri istinsah etti. Kendisine bu virdi okuma izni verildi ve dergâha kahve nakibi tayin edildi. Aynı yıl mekteb-i ibtidâîyyeden mezun olunca Fatih Nişancı Camii'nin yakınlarındaki Hadîkâtü'l-maârif Mekteb-i Rüşdiyyesi'ne girdi. Ayrıca Fâtih Camii dersiâmlarından Hâfız Fâzıl Efendi'nin Arapça derslerine devam etti. Dönemin meşhur hattatlarından Filibeli Ahmed Ârif Efendi'den sülûs ve nesih dersleri aldı. 1897 yılında babası Rızâeddin Yaşar Efendi'ye intisap etti ve üç yıl sonra dergâha türbedar tayin edildi. Bu yıllarda dönemin büyük sûfisi Abdülkâdir-i Belhî mensuplarından ve *Gülzâr-ı Hakikat* adlı eserin müellifi Fazlullah Rahîmî Efendi'den Farsça öğrendi. 1901'de babasından hilâfet aldı. Bir süre Eyüp Özbekler Tekkesi şeyhi Âkılî Efendi'den *Meşnevî* ve Hâfız diwanını okudu.

1905 yılında Üsküp'ün Koçina kasa-basındaki Cerrâhî dergâhı şeyhi Mehmed Kemâleddin Efendi'nin vefatı üzerine, oğlu Ahmed Hakkı Efendi'ye vekâlet vermek için babası tarafından Üsküp'e gönderilen Fahreddin Efendi bu dergâha mensup olan 1200 erkek ve kadın dervişin biatlarını yeniledi. Bu arada 282 kişi kendisine intisap ederek Cerrâhiyye tarikatına girdi. İstanbul'a döndükten sonra Fatih Otlukçu Yokuşu'ndaki Şeyh Hüsâmeddin Cerrâhî Dergâhı'nda vekâleten şeyhlik görevini ifa etmeye başladı. Babası 1910 yılında, Üsküdar Kapıağası'nda Arakiyeci Hacı Mehmed Efendi Mescidi'ndeki Cerrâhî Dergâhı'nın kendi uhdesinde olan mütevellilik ve meşihatini ona devretti. Bu tarihten tekelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar, ikamet ettiği Karagümrük'teki Cerrâhî Âsitânesi'nden her perşembe bu dergâha giderek Cerrâhî âyinini icra etti. Babasının vefatından sonra (1913) Nûreddin Cerrâhî Dergâhı'nın poştınışı oldu. Tekkeler kapatılıncaya kadar resmen, vefatına kadar da gayri resmî olarak bu görevini sürdürdü. Ocak 1922'de Evkaf Nezâreti'ne bir dilekçe ile müracaat ederek Nûreddin Cerrâhî'nin Cerrahpaşa Camii'nde saklanan bazı şahsî eşyalarının dergâha getirilmesini sağladı. Aynı yıl Cerrâhî âdâb ve evrâdını ihtiva eden bir risâle yayımladı. Soyadı kanunu çıkınca Erenden soyadını aldı. 1940 yılında dergâhın ve türbenin Evkaf müdürlüğü ta-

rafından atölye olarak şahıslara kiraya verilmek istenmesi üzerine teşebbüse geçerek beş yıl uğraştıktan sonra burasının müzeler müdürlüğüne geçmesini temin etti. İstanbul'u Sevenler Cemiyeti'nden sağladığı para ile harap bir hal alan türbe ve tevhidhâneyi tamir ettirdi. Daha sonraki yıllarda da dergâhın bakım ve onarımı için gayret sarfederek günümüze ulaşmasını sağladı. Vefat ettiği dergâhın türbesine defnedildi. 1917 yılında Fatih dersiâmlarından Hoca Hüseyin Vasfî Efendi'nin kızıyla evlenen Fahreddin Efendi'nin çocuğu olmamıştır.

Tarikat geleneklerinin canlı bir şekilde yaşadığı Nûreddin Cerrâhî Âsitânesi'nde doğup büyüyen Fahreddin Efendi, bu geleneklerin günümüze aktarılmasında bir köprü vazifesi görmüş olması bakımından önemli bir şahsiyettir. Ayrıca kendisinin de Cerrâhiyye tarikatında bazı yeni usuller ihdas ettiği bilinmektedir. *Envâr-ı Hazret-i Nûreddin-i Cerrâhî* adlı eserini yazmakta olduğu 1960 senesinde üçü kadın olmak üzere on dört kişiye hilâfet verdiğini belirtir. Fahreddin Efendi'nin yerine bu tarihten sonra hilâfet aldığı anlaşılan Muzaffer Ozak geçti. İlâhî tarzında şiirler kaleme alan ve aynı zamanda iyi bir müsikîşinas olan Fahreddin Efendi'nin bazı şiirleri bestelenmiştir.

Eserleri. 1. *Envâr-ı Hazret-i Nûreddin-i Cerrâhî*. Cerrâhiyye tarikatının âdâb ve erkânını, başta tarikatın pîri Nûreddin Cerrâhî olmak üzere Cerrâhî Âsitânesi'nde meşihat makamında bulunanların ve diğer Cerrâhî halifelerinin biyografilerini ihtiva eden, ayrıca İstanbul, Bursa ve Rumeli'deki Cerrâhî tekkeleri hakkında bilgi veren iki ciltlik bir eserdir. Yazma nüshası İstanbul Karagümrük'teki Türk Tasavvuf Müsikisi ve Folklorunu Araştırma ve Yaşatma Vakfı Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. 2. *Suâlnâme* (İstanbul 1339). Cerrâhî tarikatı âdâbıyla ilgili küçük bir risâledir. 3. *Ta'rif-nâme* (İstanbul, ts.). Tarikatın evrâdıyla birlikte yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Fahreddin Efendi, *Envâr-ı Hazret-i Nûreddin-i Cerrâhî*, İSAM Ktp., nr. 3893, I-II (daktilo edilmiş nüsha); Hüseyin Vassâf, *Seftne*, V, 51-54, 274; N. Clayer, *Mystiques, état et société, Les Halvetis dans l'aire balkanique de la fin du XVe siècle a nos jours*, Leiden 1994, s. 45, 59, 195, 221; Kemaleddin Nomer, "Erenden (İbrâhim Fahreddin)", *İst.A*, IX, 5158-5159.

NİHAT AZAMAT

FAHREDDİN-i İRÂKÎ

(فخرالدین عراقی)

İbrâhîm b. Büzürcmihir
b. Abdilgaffâr-ı Hemedânî
(ö. 688/1289)

**Lema'ât adlı eseriyle tanınan
mutasavvîf şair.**

Hemedan'ın Kumcân köyünde doğdu. Öldüğünde yetmiş sekiz yaşında olduğu bilindiğine göre 610 (1213) yılında doğduğu söylenebilir. Daha çok İrâkî nisbesiyle tanınan Fahreddin İbrâhîm Kumcânî, Cevâlîkî ve Ferâhânî nisbeleriyle de anılır.

Müellifin dönemine yakın bir tarihte adı bilinmeyen bir kişi tarafından divanına yazılan önsöze göre kültürlü bir aileye mensup olan Fahreddin-i İrâkî çok iyi bir öğrenim gördü. Genç yaşında devrin revaçta olan ilimlerini öğrendi. Daha on yedi yaşında iken Hemedan'daki Şehristan medresesinde ders vermeye başladı. Bir gün medresede ders okuturken içeriye giren bir grup Kalenderî dervîşi gazel okuyarak semâ yapmaya başladılar. Kalenderîler'in her türlü kayıttan sıyrılmış olduklarını anlatan bu gazel onu derinden etkiledi. Aralarında bulunan güzel yüzlü bir çocuğa ilgi duyarak cübbesini ve sarığını çıkarıp attı ve onlara katıldı. 627'de (1230) Kalenderîler'le birlikte Hemedan'dan ayrılan Fahreddin yolda *çârdarb** olarak arkadaşlarının kıyafetine büründü. Önce İrâk-ı Acem'e, oradan Hindistan'ın Mûltan şehrine giden Kalenderî kafillesi burada Sühreverdiyye tarikatının pîri Şehâbeddin es-Sühreverdi'nin halifesi Bahâeddin Zekeriyâ-yı Mûltânî'nin hankahında konakladı. Fahreddin kendisinin Bahâeddin Zekeriyâ tarafından alıkonulacağını sezince arkadaşlarına buradan ayrılmalari gerektiğini söyledi. Bunun üzerine hankah-tan ayrılıp Delhi'ye gittiler. Bir süre orada kalıp ardından Sûmenât'a yöneldiklerinde Fahreddin yolda yakalandıkları şiddetli bir rüzgâr sonunda arkadaşlarının çoğunu kaybetti, bir arkadaşıyla birlikte uzun bir yolculuktan sonra tekrar Delhi'ye döndü, oradan Mûltan'a giderek Bahâeddin Zekeriyâ'nın müridi oldu. Câmî, Fahreddin'in halvette ibadetle meşgul olmak yerine yüksek sesle şiirler söylediğini, bu durumun şeyhe bildirildiğini, onun da, "Bu gibi şeyler size yasaktır, ona değil" diyerek müridini kayırdığını nakleder (*Nefehât*, s. 603).

Mül'tan'da yirmi beş yıl boyunca şeyhi Bahâeddin Zekerîyyâ'ya hizmet eden ve kızıyla evlenen Fahreddîn-i Irâkî şeyhi ölünce (661/1262 veya 666/1267) onun yerine geçti. Fakat kendisini çekemeyenler şeyhinin yolunu takip etmediğini, şiir yazıp güzellerle meşgul olduğunu söyleyerek onu dönemin hükümdarına şikâyet ettiler. Hükümdarın kendisine iyi davranmayacağını haber alan Irâkî Mül'tan'dan ayrıldı, deniz yoluyla Uman'a gitti, oradan Hicaz'a geçerek hac farızasını yerine getirdi. Daha sonra Anadolu'ya giderek Konya'da Sadreddin Konevî'nin hizmetine girdi. Onun İbnü'l-Arabî'nin *Fuṣṣûṣ'ul-hikem* ve *el-Fütûḥâtü'l-Mekkiyye* adlı eserini şehettiği derslerine iştirak etti. Tasavvuf tarihinin en önemli eserlerinden olan *Lema'ât*'ı burada kaleme aldı. Mevlânâ Celâleddin ve Mevlavî çevreleriyle yakın dostluklar kurdu. Mevlânâ'nın medresesindeki semâ törenlerine katıldı. Konya'da bulunduğu sırada Irâkî'yi koruyan ve kendisine intisap eden Muînüddin Süleyman Pervâne onun için Tokat'ta bir hankah yaptırdı. Divanındaki önsözden ve Eflâkî'nin ifadelerinden (*Menâkıbu'l-ârifin*, I, 399-400),

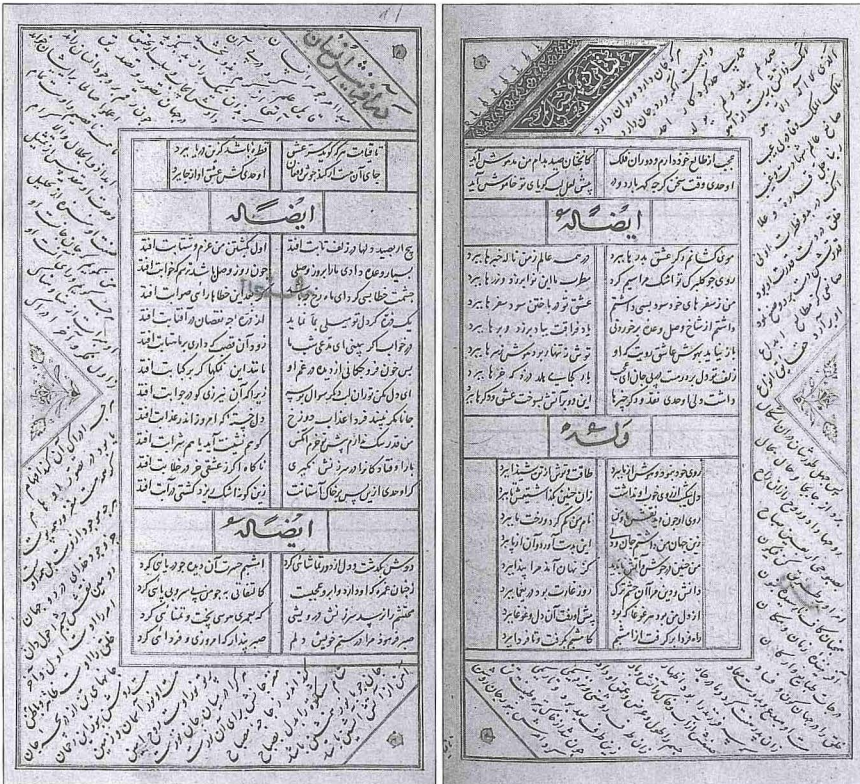
Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Irâkî'ye tam bir bağlılık ve güveni olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Moğollar tarafından öldürüleceğini anlayan Muînüddin Pervâne, Mısır Hükümdarı Baybars'ın elinde esir bulunan oğlu Mühezzebüddin Ali'yi kurtarma görevini ona vermiş ve bu iş için kullanılmak üzere kendisine kıymetli mücevherlerle dolu bir çikin teslim etmişti. Pervâne'nin öldürülmesinin (676/1277) ardından Anadolu'ya gelen İlhanlı Veziri Şemseddîn-i Cüveynî durumu öğrenince mücevherleri Fahreddîn-i Irâkî'den almadığı gibi onun bir an önce kaçmasını sağladı. Fahreddin önce Tokat'tan Sinop'a geçti. Ardından Mısır'a gitti. Mısır'da bir süre kaldıktan sonra yanındaki mücevherleri Mısır sultanına vererek Mühezzebüddin Ali'yi esaretten kurtardı. Fahreddîn-i Irâkî Mısır'da kaldığı süre içinde sultanla iyi ilişkiler kurdu. Kendisine mürid olan sultan tarafından ona "şeyhüşşüyüh" unvanı verildi. Mısır'da ne kadar kaldığı bilinmeyen Fahreddîn-i Irâkî daha sonra Şam'a gitti. Burada Mısır sultanına bağlı olan Şam melikü'l-ümerâsı, şehrin ileri gelenleri, ulemâ ve meşâyih tarafından karşılan-

dı. Altı ay sonra oğlu Kebîrüddin Mül'tan'dan gelerek babasının hizmetine girdi. Fahreddîn-i Irâkî 8 Zilkade 688'de (23 Kasım 1289) vefat etti; Şam'da Sâlihiyye Mezarlığı'nda İbnü'l-Arabî'nin türbesi yanına defnedildi.

Kaynaklardan sadece Devletşah'ta, Fahreddin'in Hemedan'da Kalenderîler'le tanışıp Mül'tan'a gitmeden önce Bağdat'ta Sühreverdiyye tarikatının kurucusu Şehâbeddin es-Sühreverdi'ye intisap ettiği, temiz bir nazarla gençlere bakmaktan kendini alamadığı, pazarda bir nalbant çocuğunu karşısına oturup seyre daldığı, bu durumun şeyhe haber verilmesi üzerine şeyhi tarafından Mül'tan'a halifesi Bahâeddin Zekerîyyâ'nın yanına gönderildiği şeklinde bir rivayet vardır. Hayatının bir bölümünü Anadolu'da geçiren Fahreddîn-i Irâkî'nin Konya, Kayseri ve Tokat'ta geniş bir mürid çevresi oluşturduğu tahmin edilebilir (Ocak, s. 84). Anadolu'da kaleme aldığı *Lema'ât* adlı eserden onun vahdet-i vücûd* inancına gönülden bağlı bir sûfî olduğu anlaşılmaktadır. Aslen Sühreverdiyye tarikatına mensup olmakla birlikte kalenderî bir hayat tarzını benimseyen Fahreddîn-i Irâkî, çağdaşı Evhadüddîn-i Kirmânî gibi Allah'ın cemâlinin güzel yüzü insanlarda temâşa edilebileceği kanaatindedir. Bu sebeple eserlerinde özellikle aşk, âşık ve mâşuk kavramları üzerinde durmuştur.

Eserleri. Fahreddîn-i Irâkî'nin eserleri Saîd-i Nefîsî tarafından *Küllîyyât-ı Şeyh Fahrüddîn İbrâhîm-i Hemedânî el-müteḥallas be 'Irâkî* adıyla yayımlanmıştır (Tahran 1335 hş.). 1. *Dîvân*. Kaside, terkihibend, terciibend, rubâî ve kıtalardan oluşan divanın bilinen en eski nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Nâfiz Paşa, nr. 915). 729 (1328-29) tarihli bu divan Fahreddîn-i Irâkî'nin külliyyatı içinde yer almaktadır (s. 21-276). Eser Muhammed Dervîş tarafından da neşredilmiştir (Tahran 1362 hş.). 2. *Uşşâknâme*. *Dehfâş* diye de anılır. Aruzun hâfif bahriinde yazılan bu mesnevi Fahreddîn-i Irâkî'nin aşkla ilgili düşüncelerini yansıtır. Eser vezir Şemseddîn-i Cüveynî'ye ithaf edilmiştir. İlk olarak adı bilinmeyen bir kişinin divana yazdığı önsöz ve İngilizce tercümesiyle birlikte A. J. Arberry tarafından yayımlanan *Uşşâknâme* (Oxford 1939) külliyyat içinde de yer almaktadır (s. 277-326). 3. *Lema'ât*. Yer yer manzum parçalarla süslenen aşk, âşık ve mâşuk kavramlarının yorumlandığı eser yirmi sekiz bölümden (İem'a) meydana gelir.

Fahreddîn-i Irâkî divanının ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4195)

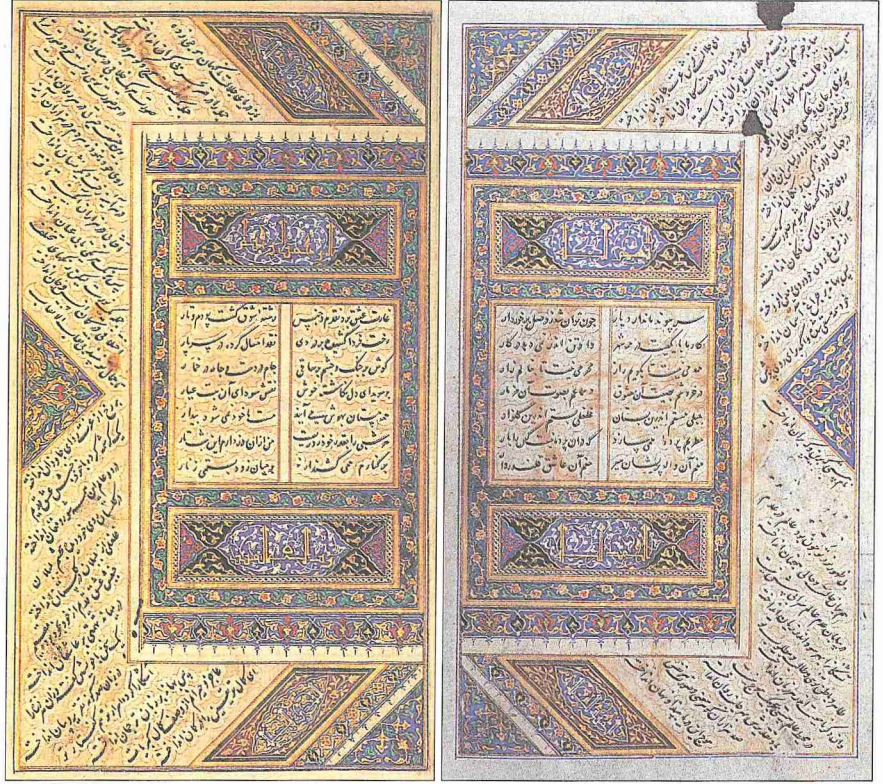
Lema'ât'in 731 (1331) tarihli bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Şehid Ali Paşa, nr. 2703, vr. 17-35). Kâtib Çelebi'nin XIV ve XV. yüzyıllarda yapılmış bazı şerhlerinden bahsetmesi (*Keşfü'z-zunûn*, II, 1563-1564) eserin Anadolu'da tasavvuf çevrelerinde etkili olduğunu gösterir. *Lema'ât* İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerini yansıtmakla birlikte divanına önsöz yazan müellif, eserin Ahmed el-Gazzâlî'nin (ö. 520/1126) *Sevânihu'l-üşşâk*'ından ilham alınarak yazıldığını söyler. Külliyyatın içinde (s. 327-361) yayımlanan *Lema'ât* ayrıca Muhammed Hâcevî tarafından neşredilmiştir (Tahrir 1363 hş.). Eserin birçok şerhi arasında en ünlüsü Abdurrahman-ı Câmî'nin *Eşi'attü'l-Lema'ât* adlı kitabıdır. *Lema'ât* W. C. Chittick ve P. L. Wilson tarafından İngilizce'ye (Divine Flashes, New York - London 1982), Saffet Yetkin tarafından *Pariltılar* adıyla Türkçe'ye (İstanbul 1948) tercüme edilmiştir. 4. *İstîlâhât-ı Şûfiyye*. Mutasavvıflar arasında çok sık kullanılan aşkla ilgili 301 terimi ihtiva eder. Üç bölümden oluşan ve külliyyat içinde yayımlanan eser (s. 362-379) Nurettin Bayburtlugil tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir ("İstîlâhât-ı Ehl-i Tasavvuf", *MÜİFD*, sy. 3 [1985], s. 345-362).

BİBLİYOGRAFYA:

Fahreddin-i Irâkî, *Külliyyât* (nşr. Saîd-i Nefîsî), Tahrir 1335 hş., nâşirin önsözü, s. b-md, 1-20; a.mlf., *Üşşâknâme* (nşr. A. J. Arberry), Oxford 1939, s. 2-26; a.mlf., *Lemeat: Pariltılar* (trc. Saffet Yetkin), İstanbul 1948; Müstevfî, *Târîh-i Güzide* (nşr. Nevâî), s. 738; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-ahbâr*, s. 91; Eflâkî, *Menâkıbü'l-ârifîn* (1976), I, 360, 399-400; II, 594, 1294-1298; Fasihi Ahmed-i Hâfî, *Mücmel-i Faşihî* (nşr. Mahmûd-i Ferruh), Meşhed 1339-41 hş., 686 yılı olayları; Devletşâh, *Tezkire*, s. 215-216; a.e. (trc. Necati Lugal), İstanbul 1977, s. 327-332; Câmî, *Nefehât*, s. 601-605; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 671, 675; Hândmîr, *Ĥabibü's-siyer*, IV, 255-256; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1563-1564; Von Hammer, *Geschichte der schönen Redekünste Persians*, Vienna 1818, s. 226-227; Âzer, *Âteskede*, Bombay 1299, s. 271; Hidâyet, *Mecma'u'l-fuşâhâ*, Tahrir 1295, I, 339-340; a.mlf., *Riğâzü'l-ârifîn*, Tahrir 1305 hş., s. 105-107; Browne, *LHP*, III, 124-131; Rypka, *HIL*, s. 255; *FME*, I, 160-167; Safâ, *Edebiyyât*, III, 567-584, 1196; Ma'sûm Ali Şâh, *Tarâ'îk*, I, 406; II, 565, 578-579, 609; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sâfilik: Kalendertler*, Ankara 1992, s. 82-85; Julian Baldick, "The Authenticity of 'Irâqî's 'Ushshâq-nâma", *Slr*, II/1 (1973), s. 67-78; Muhammed Ahter Çime, "Niğâhî be 'Üşşâknâme-i 'Irâkî", *Dâniş*, XXXV, Tahrir 1993, s. 31-43; H. Massé, "Irâkî", *EI²* (İng.), III, 1269-1270; *DMF*, II, 1707.

ORHAN BİLGİN

Fahreddin-i Irâkî divanının kenarında *Dehfaşıl* adlı eserinin ilk iki sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 4195, vr. 92^a-93^a)

FAHREDDİN el-MARDİNİ

(فخرالدین الماردینی)

Fahrüddin Ebû Abdillâh
Muhammed b. Abdisselâm
b. Abdirrahmân el-Ensârî
(ö. 594/1198)

Artukoğulları döneminin
tanınmış hekim ve filozofu.

512'de (1118) Mardin'de doğdu. Soy itibarıyla Kudüslü bir aileden gelmektedir. Artukoğlu Necmeddin İlgazi Kudüs'ü fethedince dedesi Abdurrahman'ı Mardin'e davet etmiş ve aile burada yerleşmiştir. Babası kadıdır. Artukoğulları yönetiminin hoşgörülü ortamında yetişen İbnü's-Salâh'tan (Necmeddin Ebû'l-Fütûh Ahmed b. Sırrî) felsefe okudu. Aslen Hemedanlı olan bu filozof, Hüsameddin Tîmurtaş b. İlgazi b. Artuk'un daveti üzerine hânedanın himayesinde felsefe okutmuş ve Fahreddin'i de bu alanda yetiştirmiştir (İbn Ebû Usaybia, s. 402, 638-639). Döneminin en meşhur âlimlerinden olan Bağdat Adudüddavle Hastahanesi'nin başhekimî Eminüddavle İbnü't-Til-

mîz'den tıp tahsil etme imkânı bulan Fahreddin böylece iki sahada uzmanlaştı. Özellikle hocasıyla birlikte İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-tıbb*'i üzerine yaptıkları inceleme ve tashihler daha sonra Mardî-nî'nin *el-Kânûn* uzmanı olarak tanınmasını sağladı. Buna karşılık kendisi de İbnü't-Tilmîz'e İbn Sînâ mantığını okuttu.

Ömrünün büyük bir kısmını Hînî (Hani) şehrinde Necmeddin İlgazi'nin yanında geçiren Fahreddin el-Mardîni seferde dahi emîrin yakınında bulundu ve ona tıp öğretti. Bir aralık Dimâşk'a gitti ve İbn Ebû Usaybia'nın Dahvâr olarak da bilinen hocası ünlü hekim Mühezzebüddin Abdurrahim b. Ali'ye *el-Kânûn fi't-tıbb*'in bir kısmını okuttu. Burada fazla kalmak istemeyen Mardîni, bu öğrencisinin yüklü bir maaş karşılığında Dimâşk'ta kalarak eserin tamamını okutması teklifini hoş karşılamadı ve ilmin para ile satılamayacağını söyleyerek şehri terketti (589/1193). Mardin'e dönerken Halep'e uğradı, burada el-Melikü'z-Zâhir Gâzî ile tanıştı ve emîrin ısrarı üzerine iki yıl kadar Halep'te ilmî faaliyetlerde bulundu. Bu süre içinde emîrin verdiği